

Jochen M u s c h, Karl Ch. K l a u e r (red.), *The psychology of evaluation. Affective processes in cognition and emotion*, Mahwah, NJ–London: Lawrence Erlbaum Associates, Pub. 2003, ss. 411

Studia nad naturą procesów przetwarzania informacji o wartości są obecnie jednym z najszybciej rozwijających się obszarów badań w psychologii. Autorzy prezentowanej pozycji podjęli się zadania zrobienia „informatywnego, naukowego a zarazem czytelnego przeglądu obecnego stanu wiedzy na temat natury ewaluacji i procesów afektywnych” (s. 2). Trzeba przyznać, że grono znanych badaczy wywiązało się znakomicie z tego zadania, z jednym jednak zastrzeżeniem: właściwym tematem publikacji nie są tyle procesy ewaluacji w ogólności, lecz pewna ich część – procesy automatyczne. Na pierwszy rzut oka temat wartościowania dotyczy głównie procesów powiązanych ze świadomością: myślenia i oceniania, jednakże czołówka aktualnych badań nad tym zagadnieniem odnosi się do procesów, które umykają świadomości. Przyczynił się do tego rozwój metod eksperymentalnych związanych z afektem, opartych na paradygmacie afektywnego poprzedzania (*affective priming*).

Impulsem do podjęcia tej tematyki stały się opublikowane w 1986 r. wyniki eksperymentów R. H. Fazio i współpracowników, w których wykazano, że przy wykorzystaniu procedur poprzedzania istnieje możliwość rzetelnego badania automatycznych procesów wartościowania, zaś na ich podstawie da się przewidywać subtelne zachowania jednostek. Efekt poprzedzania pojawia się, gdy na przetwarzanie bodźca celowego (*target*) wpływa bodziec poprzedzający (*prime*) na podstawie zachodzącego pomiędzy nimi związku (np. semantycznego). Poprzedzanie afektywne odnosi się do efektów opartych na relacji zawierających wymiar ewaluacji. Efekt ten wyraża się w ułatwianiu bądź utrudnianiu przetwarzania bodźca celowego, który jest wartościowany zgodnie bądź niezgodnie z wartościowaniem bodźca poprzedzającego, i zależy on od wielu czynników, takich jak czas ekspozycji, rodzaj wymaganej reakcji czy kontekst. Od czasu wspomnianych badań powstało wiele zadań opartych na paradygmacie poprzedzania afektywnego (np. zadania afektywne Stroopa i Simona, ewaluatywne warunkowanie, IAT), które pozwoliły podjąć badania eksperymentalne nad warunkami powstawania automatycznych ocen i nad ich wpływem na następujące po nich procesy poznawcze, emocjonalne i zachowanie.

Prezentowana książka to pozycja wyjątkowa, gdyż jest rezultatem wieloletniej współpracy czołówki – głównie europejskich – badaczy zagadnienia automatycznego wartościowania, którzy autentyczną naukową wspólnotę. Od 1997 r. zorganizowali przynajmniej siedem naukowych spotkań, warsztatów i programów badawczych, które stały się okazją do wymiany wyników badań i teoretycznych poglądów badaczy zaangażo-

wanych w intensywne prace nad zagadnieniem automatycznej oceny. W czasie tych spotkań zrodził się pomysł powstania kompendium wiedzy na temat procesów oceniania, które z jednej strony miałyby ją ująć w spójny system, z drugiej zaś wyznaczać dalsze kierunki badań. Ta przygotowana wieloletnim wysiłkiem praca składa się z 13 artykułów-rozdziałów, uporządkowanych w cztery części. Poprzedzający je rozdział wstępny, autorstwa redaktorów całego zbioru, wprowadza do zawartej w nim problematyki i streszcza pokrótce wszystkie artykuły.

Część pierwsza – „Mechanizmy, warunki brzegowe i teorie oceny automatycznej” – ma charakter opracowania teoretycznego i zawiera cztery rozdziały. Pierwszy z nich, „Poprzedzanie afektywne: odkrycia i teorie”, autorstwa J. Muscha i K. Ch. Klauera, jest podsumowaniem dotychczasowych wyników badań w zakresie oceny automatycznej i próbą budowy modelu systemu ewaluacyjnego, który by je wyczerpująco wyjaśniał. Tekst główny omawia systematycznie najważniejsze wyniki w tej dziedzinie, zaś dodatek do artykułu daje wyczerpujący przegląd eksperymentów. Autorzy, wychodząc od teorii Bargha, wprowadzają czytelnika w problematykę mechanizmów powstawania afektywnego poprzedzania, aby ostatecznie przedstawić swoją propozycję systemu ewaluacyjnego, złożonego z procesu automatycznej ewaluacji i dwóch procesów pośredniczących w reakcji: mechanizmu analogicznego do efektu Stroopa i mechanizmu opartego na afektywnym dopasowaniu (*affective-matching*). Model ten pozwala wyjaśnić większość wyników badań niezgodnych z klasycznymi ujęciami powstawania efektu poprzedzania afektywnego (takie jak np. odwrotne poprzedzanie czy brak efektu poprzedzania w niektórych warunkach). Autorzy przedstawiają również otwarte w dalszym ciągu kwestie umiejscowienia źródła efektu poprzedzania oraz rozbieżności efektów poprzedzania w zadaniach polegających na nazywaniu obiektów.

Tytuł drugiego artykułu tej części – „Wtrącanie się» (*«meddling-in»*) informacji afektywnej: ogólny model automatycznej ewaluacji” – oddaje poglądy autorów, D. Wentury i K. Rothermunda, na temat roli procesów automatycznego oceniania w kształtowaniu zachowania. Automatyczne przetwarzanie wartościowości ze względu na swoje całościowe odniesienie do potrzeb i celów organizmu jest ściśle związane z procesami formowania się zachowania i może mieć konsekwencje, które wychodzą poza chwilowy wzrost dostępności skojarzonych pojęć. Przekształca ono również następujące po nim zachowanie poprzez zmianę prawdopodobieństwa podjęcia alternatywnych decyzji i kierunku zachowania. Wentura i Rothermund, opierając się na modelu selektywnej uwagi, budują teoretyczne ramy swojej koncepcji, zgodnie z którą informacja z bodźca poprzedzającego, mającego cechę wartościowości, „wtrąca się” w następujące po nim procesy formowania się zachowania. Prezentują również empiryczne poparcie dla swojej teorii, w świetle którego może ona stanowić wspólną bazę dla badań nad konsekwencjami różnych zjawisk automatycznej ewaluacji oraz dla powiązania ich z badaniami neuropsychologicznymi.

W kolejnym rozdziale („Odwrotne poprzedzanie: implikacje dla (nie)uwarunkowania automatycznej ewaluacji”) J. Glaser stawia czoło problemowi warunków brzegowych wystąpienia automatycznej ewaluacji na tle zjawiska odwrotnego poprzedzania (*reverse priming*). Istnienie tego zjawiska, polegającego na spowolnieniu przetwarzania informacji ewaluatywnej o bodźcu celowym przez bodziec poprzedzający o takiej samej wartościowości

wości i ułatwianiu tegoż przetwarzania przez bodziec o wartościowości niespójnej, zostało potwierdzone w wielu badaniach. Na ich podstawie Glaser wyciąga wniosek, że automatyczna odpowiedź wartościująca jest bardziej złożona niż prosta reakcja o charakterze dwubiegunowym. Dotychczasowa rozbieżność stanowisk na temat warunków powstawania automatycznej oceny, utrzymujących bądź że automatyczna ocena pojawia się jedynie dla bodźców, względem których żywiona jest silna postawa, bądź że jest ona nieuwarunkowana siłą postawy i pojawia się w takim samym stopniu dla przedmiotów postaw silnych i słabych, zdaniem Glasera jest fałszywa. Wszystkie bodźce mają siłę wzbudzenia automatycznej ewaluacji, zaś siła postawy modyfikuje jej wielkość. Uzasadniając swoje stanowisko, prezentuje wyniki badań nad korekcją automatycznych reakcji ewaluacyjnych w sytuacjach, w których manipuluje się siłą bodźca poprzedzającego i motywacją trafności odpowiedzi.

Rozdział autorstwa K. Fiedlera, „Ukryte założenia paradygmatu poprzedzania w badaniach nad sądami wartościującymi”, zamyka teoretycznie zorientowaną pierwszą część książki. Dokonując przeglądu integrującego wyniki badań z różnych paradygmatów poprzedzania, począwszy od prostej percepcji i rozpoznawania słów do bardziej złożonych miar podejmowania decyzji czy orientacji na cel, autor wykazuje ich ukryte założenia. Wskazuje przy tym na nawyk pozytywnego testowania restryktywnych teorii afektywnego poprzedzania, które nie biorą pod uwagę innych procesów mogących mieć udział w uzyskiwanych wynikach. Idzie za tym niemożność badaczy do przyjęcia szerszej perspektywy, umożliwiającej odkrycie procesów leżących u podstaw tego zjawiska. Zarysowując taką szerszą perspektywę, podpartą wynikami badań własnych, autor z jednej strony postuluje oddzielenie dziedziny wartościowania od innych paradygmatów poprzedzania skojarzeniowego, z drugiej zaś proponuje własny model tego procesu, w którym naświetla różnicę między jego składnikami aferentnymi i eferentnymi oraz możliwość udziału w nim innych, w tym nieautomatycznych, czynników.

Druga część książki – „Sądy ewaluatywne i nabywanie ewaluacji” – poświęcona jest procesom związanym z genezą sądów ewaluacyjnych. D. Hermans, F. Baeyens i P. Eelen („O nabywaniu i wzbudzaniu informacji ewaluatywnej w pamięci: połączone studium uczenia się ewaluatywnego i poprzedzania afektywnego”) wykazują analogie między uczeniem się ewaluatywnym i poprzedzaniem afektywnym. Przedstawiają najpierw teorie nabywania wartościowości przez bodziec, koncentrując się nad warunkowaniem oceniającym. Wskazują następnie jego wagę dla lepszego zrozumienia procesów zaangażowanych w cykl, na który składa się nabywanie, reprezentacja i aktywacja informacji ewaluatywnej w pamięci. W szczególności wykazują, że poprzez procedury nabywania skojarzeń można indukować zmiany wartościowości bodźców, ujawniane następnie za pomocą pośrednich miar wartościowości bodźca, takich jak IAT czy procedura afektywnego poprzedzania.

M. J. Ferguson i J. A. Bargh w artykule „Konstruktywistyczna natura oceny automatycznej” koncentrują się na zjawisku aktywacji ewaluacji. Przeciwwstawiają się często przyjmowanemu założeniu, że ewaluacja składa się z pojedynczej afektywniej reprezentacji skojarzonej w pamięci z obiektem. Badania pokazują, że ludzie są zdolni do automatycznej oceny nowych obiektów, dla których nie została uprzednio utworzona odpowiednia reprezentacja. Z drugiej strony wykazano również wrażliwość automatycznej ewaluacji na kontekst, w którym jest ona dokonywana. Autorzy dochodzą do dwóch zasadni-

czych wniosków. Po pierwsze, automatyczna ewaluacja przedmiotu jest efektem integracji pewnej liczby wartościowań różnych aspektów przedmiotu, po które zaś, automatyczne oceny są konstruowane raczej na bieżąco, sytuacyjnie, niż są zależne od poprzedniego doświadczenia i świadomych ocen przedmiotu.

Ostatni artykuł tej części – „Hedoniczne zabarwienie płynności przetwarzania informacji: implikacje dla dziedziny sądów ewaluatywnych” – autorstwa P. Winkielmana, N. Schwarza, T. A. Fazendeiro i R. Rebera zwraca uwagę na płynność jako jedną z istotnych dla jego wartościowania cech przetwarzania bodźca. Niezależnie od świadomości tej cechy i od poziomu procesu przetwarzania – percepcyjnego bądź pojęciowego – płynność okazuje się, że większa jest związana z bardziej pozytywnymi wartościowaniami. Autorzy prezentują możliwe przyczyny powiązania pomiędzy płynnością przetwarzania i znakiem reakcji afektywnych, dyskutują również o warunkach brzegowych zaistnienia tego związku.

Trzecia część książki dotyczy pośredniego pomiaru różnic indywidualnych w zakresie ewaluacji obiektów społecznych („Różnice indywidualne a pośrednie miary wartościowań”) i rozpoczyna się strukturalną analizą pośrednich miar postaw J. De Houwera. Autor wychodzi od analizy zadań eksperymentalnych wykorzystywanych w badaniach nad związkami skojarzeniowymi zawierającymi jako czynnik wpływu spójność między cechami bodźca – istotnymi dla zadania bądź nie – i wymaganą reakcją. Na tym tle prezentuje przegląd zadań wywodzących się z paradygmatu afektywnego poprzedzania. Naświetla istotne podobieństwa i różnice pomiędzy nimi, zasadnicze konsekwencje teoretyczne dla identyfikacji mechanizmów leżących u podstaw uzyskiwanych za ich pomocą wyników oraz implikacje w ich zastosowaniu do pośredniego pomiaru postaw.

Rozdział 10, autorstwa R. Banse’a („Poza werbalny samoopis: metody poprzedzania w badaniach nad relacjami”), prezentuje rezultaty badań nad zastosowaniem poprzedzania afektywnego do pomiaru jakości relacji interpersonalnych. W warstwie teoretycznej autor odwołuje się do psychodynamicznej teorii nieświadomej aktywacji. Dokonując przeglądu metod eksperymentalnych, które były używane w badaniach bliskich relacji, pokazuje możliwości weryfikacji dynamicznych teorii schematów relacyjnych przy użyciu metod pomiaru opartych na ukrytych skojarzeniach i automatycznych ewaluacjach. Mają one tę zaletę, że ich wyniki nie są zaburzone przez działania autoprezentacyjne. W podsumowaniu autor rozważa problemy i ograniczenia podejścia opartego na poprzedzaniu afektywnym w prezentowanym obszarze.

M. D. Robison, P. T. Vargas i E. G. Crawford w artykule „Umieszczanie procesu w osobowości, ocenie poznawczej i emocjach: ewaluatywne przetwarzanie informacji jako brakujący łącznik” podejmują temat związku cech osobowości z różnicami indywidualnymi w zakresie przetwarzania wartościującego. Różnice te, manifestujące się np. w rozpoznawaniu szans bądź zagrożeń, mogą mieć związek z zachowaniem i doświadczeniem. Autorzy zalecają zatem – w celu pełniejszego zrozumienia, jak i dlaczego ludzie różnią się w swoich zachowaniach, przekonaniach i reakcjach emocjonalnych – uzupełnienie samoopisowych miar cech osobowości o zadania wywodzące się z paradygmatu przetwarzania ewaluatywnego. Przedstawiają również program przyszłych badań nad przetwarzaniem ewaluatywnym, w którym różnice indywidualne w zakresie cech osobowości pełnią kluczową rolę.

Ostatnia część książki nosi tytuł „Rola ewaluacji w nastroju, emocjach i zachowaniu”. Rozpoczyna ją artykuł P. M. Niedenthal, A. Rothmann i N. Dale pt. „Co jest poprzedzane przez emocjonalne pojęcia i emocjonalne słowa”, w którym autorki dokonują analizy wyników badań nad automatyczną aktywacją reakcji ewaluatywnych w świetle teorii języka i pojęć. Wprowadzają teoretyczne rozróżnienie pomiędzy ewaluacjami pojęciowymi i emocjonalnymi, a następnie – jako jego eksperymentalne potwierdzenie – relacjonują wyniki badań wskazujące na to, że doświadczenie emocjonalne ma inne konsekwencje dla następujących po nim procesów przetwarzania informacji niż aktywacja pojęć emocjonalnych. Autorki podkreślają konieczność przyjęcia teorii reprezentacji pojęciowych i przetwarzania informacji do zrozumienia warunków doświadczenia afektu przez jednostkę.

G. L. Clore i S. Colcombe w rozdziale „Równoległe światy afektywnych pojęć i uczuć” zwracają uwagę na fakt, że przy zastosowaniu procedury nieświadomego poprzedzania afektywnego pojawiają się efekty emocjonalne zbliżone do nastroju. Przyjmując stanowisko, że procesy afektywne zawierają w sobie element – choćby rudymentalnego – przetwarzania informacji, podkreślają zbieżność reguł, którym podlega nastrój i efekty poprzedzania afektywnego. Afekt wywołany zarówno przez nastrój, jak nieświadomie poprzedzany może wywierać znaczący wpływ na zachowanie jednostki, gdyż zaimplementowane wartościowanie w obu przypadkach nie jest powiązane z doświadczanym fenomenologicznie szczególnym zewnętrznym źródłem, lecz jest doświadczane jako generowane wewnętrznie.

Rozdział autorstwa R. Neumanna, J. Förstera i F. Stracka – „Odpowiedniość motoryczna: dwukierunkowy związek między zachowaniem i ewaluacją” – kończący publikację jest poświęcony adaptacyjnej funkcji mechanizmów automatycznej oceny, wyrażającej się w przygotowaniu ludzi do działania zgodnie z ich potrzebami i wymaganiami środowiska. Procesy ewaluatywne leżące u podstaw formowania się emocji i postaw są bezpośrednio związane z reprezentacjami motorycznych reakcji zbliżania i unikania. Ten związek wydaje się ze swej natury dwukierunkowy. Autorzy prezentują wyniki badań przeprowadzonych z tej perspektywy, których wyniki potwierdzają, że zachowania typu przybliżanie–unikanie są nie tylko następstwem, ale również przyczyną procesów ewaluatywnych.

Przetwarzanie informacji afektywnej – to zagadnienie o fundamentalnym znaczeniu dla zrozumienia funkcjonowania psychicznego i zachowania człowieka, jest ono bowiem związane z najbardziej podstawowymi psychologicznie wymiarami poznania, emocji i zachowania: dobry–zły, pozytywne–negatywne, przybliżanie–unikanie. Zdaniem autorów prezentowanej pozycji zaprezentowane badania nad przetwarzaniem automatycznych procesów ewaluacji mogą dać „jednorodny, wyraźny obraz [procesów ewaluatywnych] badaczom pracującym w różnorodnych dyscyplinach, takich jak psychologia społeczna, poznawcza i osobowości” (s. 1). Jednak w tym względzie czytelnik prezentowanej książki odczuje pewien niedosyt. Ani prezentowany obraz nie jest bowiem jednorodny, ani przełożenie na inne dyscypliny psychologii nie jest tak oczywiste. Pomimo wielu punktów wspólnych, każdy z artykułów pisany jest z perspektywy jego autora, przyjmującego własne założenia zarówno co do natury, jak i przebiegu mechanizmów automatycznej oceny, które są często nie do pogodzenia z innymi stanowiskami prezentowanymi

w książce. Również problematyka powiązania subtelnych, krótkotrwałych i niekontrolowanych procesów automatycznej ewaluacji z procesami wyższego rzędu nie jest zbyt szeroko omawiana. Oddaje to zapewne, mimo licznych już badań, wczesny etap prac nad zagadnieniem. Pomimo niespełnienia powyższych obietnic, książka ta daje możliwość dogłębnej orientacji w tej szybko rozwijającej się dziedzinie wiedzy psychologicznej poprzez szeroki zakres przedstawianych w niej zagadnień. Czytelnik otrzymuje przegląd uzyskanych do tej pory wyników w dziedzinie poprzedzania afektywnego, dotychczasowych prób wyjaśnienia tego zjawiska oraz dyskutowanych obecnie kontrowersji teoretycznych, poparty wysiłkiem autorów w kierunku ich systematyzacji i podania w przystępnej dla czytelnika formie. Pozycja ta jest również przewodnikiem i źródłem inspiracji dla badaczy zajmujących się bądź chcących się zająć omawianą problematyką.

Rafał P. Bartczuk
Instytut Psychologii KUL

Jadwiga M. Rakowska, *Skuteczność psychoterapii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2005, ss. 357

Czytelnik chcący poszerzyć swoją wiedzę na temat badań nad skutecznością psychoterapii ma do dyspozycji stosunkowo niewielki wybór literatury dostępnej w języku polskim. Choć od czasu do czasu pojawiają się publikacje omawiające wybrane kwestie teoretyczne (np. Czabała, 1987, 1994) lub przedstawiające wyniki konkretnych projektów badawczych (np. Aleksandrowicz, Sobański, 2004), brakuje dzieła o charakterze podręcznika, w którym problematyka skuteczności psychoterapii zostałaby omówiona w sposób systematyczny i kompleksowy, obejmujący zarówno zagadnienia z zakresu metodologii pomiaru skuteczności psychoterapii, w tym listę proponowanych narzędzi pomiarowych, jak i przegląd wyników badań na temat skuteczności różnego rodzaju terapii w różnych typach zaburzeń. Dlatego też monografia Jadwigi M. Rakowskiej *Skuteczność psychoterapii*, która przez wydawcę określona została jako „jedyne w polskim piśmiennictwie kompendium wiedzy na temat badań nad skutecznością psychoterapii”, jest niewątpliwie publikacją długo oczekiwaną i ze wszelkich miar potrzebną.

Książka składa się z trzech części. W pierwszej Autorka omawia szereg zagadnień z dziedziny metodologii badań nad skutecznością psychoterapii – strategie badawcze oraz główne problemy metodologiczne. Część druga to prezentacja przeglądu badań na temat skuteczności procedur psychologicznych w leczeniu specyficznych problemów klinicznych oraz omówienie kwestii wspólnej oceny wyników wielu badań, jak również relacji między badaniami eksperymentalnymi a praktyką kliniczną. W trzeciej części przedstawione są czynniki związane ze skutecznością psychoterapii – zarówno ze strony pacjenta, jak i psychoterapeuty, a także aspekty zmiany uzyskiwanej w wyniku psychoterapii.